

УДК 811.161.3'373.46:630

**В. У. Русак**

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт

**ПАРАДЫГМАТЫЧНЫЯ АДНОСІНЫ Ў СІСТЭМЕ  
БЕЛАРУСКАЙ ЛЕСАГАСПАДАРЧАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ**

Артыкул прысвечаны аналізу парадыгматычных сувязей у беларускай тэрміналогіі лясной гаспадаркі. У рабоце прааналізаваны з'явы гіпаніміі, антаніміі, сінаніміі, варыянтнасці, полісеміі і аманіміі ў лесагаспадарчай тэрміналогіі.

Адзначаецца, што гіпонімы праз прыёмы канкрэтызацыі і генералізацыі спрыяюць упарадкаванню тэрмінаў у межах сістэмы і ажыццяўляюць тлумачэнне значэнняў. Выяўлена, што вядучая ўласцівасць гіпаніміі – магчымасць адной і той самай лексемы, якая з'яўляецца элементам таксанамічных адносін, выступаць і ў ролі гіпоніма, і ў ролі гіпероніма. У залежнасці ад колькасці прымет, па якіх адбываецца канкрэтызацыя родавога наймення, вылучаны гіпера-гіпанімічныя групы з паралельнымі, паслядоўнымі і камбінаванымі структурамі. Адзначана, што ў беларускамоўнай тэрміналогіі лясной гаспадаркі вылучаюцца фармальна-семантычныя і ўласна семантычныя гіпанімічныя сувязі.

У беларускай тэрміналогіі лясной гаспадаркі выяўлены наступныя групы тэрмінаў-антонімаў: контрадыкторныя, кантрарныя, вектарныя. У межах аналізуемай тэрмінасістэмы рэалізуецца антанімія лексічнага і словаўтваральнага тыпаў.

Прааналізаваны віды тэрміналагічных сінонімаў па структурнай характарыстыцы (лексічныя, лексіка-сінтаксічныя, сінтаксічныя). Выяўлена, што ў прааналізаванай тэрміналогіі прадстаўлены тэрміны-варыянты некалькіх відаў: фанетыка-фанематычныя, акцэнтацыйныя, марфалагічныя, словаўтваральныя.

Разглядаюцца з'явы полісеміі і аманіміі ў лесагаспадарчай тэрміналогіі. Адзначана, што ў аналізуемай галіне прысутнічаюць мнагазначныя тэрміны, якія выходзяць за межы спецыяльных галін ведаў, міжсістэмныя, а таксама ўнутрысістэмныя полісеманты. У параўнанні з полісеміяй аманімія ў беларускай лесагаспадарчай тэрміналогіі не атрымала пашырэння.

**Ключавыя словы:** тэрміналогія лясной гаспадаркі, гіпера-гіпанімічная таксаномія, тэрміны-антонімы, тэрміналагічная сінанімія і варыянтнасць, тэрміналагічная полісемія і аманімія.

**Для цытавання:** Русак В. У. Парадыгматычныя адносіны ў сістэме беларускай лесагаспадарчай тэрміналогіі // Труды БГТУ. Сер. 4, Принт- и медиатехнологии. 2024. № 2 (285). С. 160–167.  
DOI: 10.52065/2520-6729-2024-285-22.

**V. U. Rusak**

Belarusian State Technological University

**PARADIGMATIC RELATIONS IN THE SYSTEM  
BELARUSIAN FORESTRY TERMINOLOGY**

The article is devoted to the analysis of paradigmatic connections in Belarusian forestry terminology. The work analyzed the phenomena of hyponymy, antonymy, synonymy, variant, polysemy and homonymy in forestry terminology. It is noted that hyponyms, through the techniques of concretization and generalization, contribute to the ordering of terms within the system and provide an explanation of meanings. It was found that the leading property of hyponymy is the possibility of the same lexeme, which is an element of taxonomic relations, to act as both a hyponym and a hyperonym. Depending on the number of signs by which the generic name is concretized, hyper-hyponymic groups with parallel, consecutive and combined structures are distinguished. It is noted that formal-semantic and properly semantic hyponymic connections are distinguished in the Belarusian terminology of forestry. In the Belarusian forestry terminology, the following groups of antonymous terms have been identified: contradictory, contrast, vector. Within the analyzed term system, the antonymy of lexical and word-forming types is realized. Types of terminological synonyms by structural characteristics (lexical, lexical-syntactic, syntactic) were analyzed. It was found that the analyzed terminology includes terms-variants of several types: phonetic-phonemic, accentual, morphological, word-forming. The phenomena of polysemy and homonymy in forestry terminology are considered. It is noted that in the analyzed field there are ambiguous terms that go beyond special fields of knowledge, inter-system and intra-system polysemantics. Compared to polysemy, homonymy in Belarusian forestry terminology has not been expanded.

**Keywords:** forestry terminology, hyper-hyponymic taxonomy, antonym terms, terminological synonymy and variation, terminological polysemy and homonymy.

**For citation:** Rusak V. U. Paradigmatic relations in the system belarusian forestry terminology. *Proceedings of BSTU, issue 4, Print- and Mediatechnologies*, 2024, no. 2 (285), pp. 160–167 (In Belarusian). DOI: 10.52065/2520-6729-2024-285-22.

**Уводзіны.** Адна з галоўных уласцівасцей тэрміналогіі – сістэмнасць. Дзякуючы сістэмнасці тэрміны пэўнай прадметнай галіны знаходзяцца ў цеснай узаемасувязі адзін з адным. Па меркаванні вучоных, сістэмнасць перш за ўсё праяўляецца ў т. зв. парадыгматычных сувязях [1, с. 51]. Тэрмін «парадыгматычныя адносіны» ўвёў у лінгвістычны ўжытак Ф. дэ Сасюр у сваім курсе «Агульнай лінгвістыкі» (1915) [2]. Аднак саму сутнасць гэтых адносін яшчэ ў 1883 г. абгрунтаваў і растлумачыў М. В. Крушэўскі ў кнізе «Нарыс навукі аб мове»: «Усякае слова звязана з іншымі словамі асацыяцыямі па падабенстве: гэтае падабенства не толькі знешняе, г. зн. гукавое, марфалагічнае, але і ўнутранае, семасіялагічнае» [3, с. 420].

Тэрміналогія з’яўляецца даволі своеасаблівай часткай лексічнай сістэмы мовы. Пытанне пра агульнамоўны характар парадыгматычных адносін у тэрміналогіі ў сучаснай лінгвістыцы з’яўляецца дыскусійным. Адны вучоныя адзначаюць, што тэрміналогія развіваецца ў адпаведнасці з тымі самымі законамі, якія дзейнічаюць у агульналітаратурнай мове, і ў ёй адбываюцца ўсе лексіка-семантычныя працэсы, якія ўласцівы агульнаўжывальнай лексіцы [4, 5]. Іншыя сцвярджаюць, што многія лексіка-семантычныя працэсы (напрыклад, сінанімія, варыянтнасць, полісемія, аманімія) негатыўна ўплываюць на сістэматызацыю тэрміналогіі [6, 7, 8], а таму не павінны быць прадстаўлены ў ёй.

Мэта праведзенага даследавання заключалася ў аналізе парадыгматычных адносін, якія адлюстроўваюць спецыфіку сістэмнасці беларускай тэрміналогіі лясной гаспадаркі. Дасягненне пастаўленай мэты патрабавала вырашэння наступных задач: 1) прааналізаваць гіпера-гіпанімічныя сувязі паміж тэрмінамі лясной гаспадаркі; 2) класіфікаваць лесагаспадарчыя тэрміны-антонімы; 3) ахарактарызаваць тыпы сінанімічных карэляцый і варыятыўнасці ў беларускай лесагаспадарчай тэрміналогіі; 4) прааналізаваць і класіфікаваць лесагаспадарчыя полісемантычныя тэрміны і тэрміны-аманімы.

**Асноўная частка.** Згодна з ідэяй В. М. Лейчыка, у аснове тэрмінасістэмы як «моўнай мадэлі пэўнай спецыяльнай галіны» ляжыць сістэма лагічна арганізаваных паняццяў дадзенай галіны ведаў, яе «лагічная мадэль» [9, с. 119]. Таму з усіх сістэмных адносін, якія ўласцівы лексіцы натуральнай мовы, у тэрміналогіі выразна прадстаўлены лагічныя па сваёй сутнасці **гіпера-гіпанімічныя адносіны**. Гэта вытлумачальна: пераважна большасць тэрмінаў навукі звязана з класіфікацыйнай даследуемых з’яў. Па назіраннях І. С. Ку-

ліковай, рода-відавыя адносіны – гэта аптымальныя від тэрміналагічных сувязей [10, с. 93].

У тэрміналогіі лясной гаспадаркі ў гіпера-гіпанімічныя іерархічныя адносіны ўступаюць тэрміны, якія выяўляюць аднолькавую семантычную прымету з рознай ступенню канкрэтызацыі. Гіперонімы і гіпонімы ствараюць адкрытыя гіпера-гіпанімічныя групы, кожная з якіх мае адзін гіперонім, які абазначае найбольш агульнае паняцце, і два ці больш гіпонімаў, якія падпарадкоўваюцца гэтаму гіпероніму. Напрыклад, тэрмін-гіперонім *узнаўленне лесу* з’яўляецца родавым у адносінах да новых тэрмінаў: *штучнае ўзнаўленне лесу*, *натуральнае ўзнаўленне лесу*, *змешанае ўзнаўленне лесу*, *насеннае ўзнаўленне лесу* і інш.

Адна з галоўных уласцівасцей гіпаніміі – магчымасць адной і той жа лексемы выступаць і ў ролі гіпоніма, і ў ролі гіпероніма, паколькі кожнаму ўзроўню групы або падгрупы адпавядае свой родавы тэрмін. Напрыклад, аналіз лексіка-семантычных адносін складнікаў гіпера-гіпанімічнай групы *высечка* дазваляе наглядна прасачыць розныя ступені канкрэтызацыі адной і той самай прыметы. Тэрмін *высечка* мае тры гіпонімы: *высечкі галоўнага карыстання*, *высечкі прамежкавага карыстання*, *комплексныя высечкі*, якія ўдакладняюць яго семантыку кампанентам ‘парадак нарыхтоўкі драўніны’. Яны ўтвараюць першую ступень канкрэтызацыі значэння тэрміна *высечка*. Адпаведна гіпонім *высечка галоўнага карыстання* з’яўляецца гіперонімам для цэлага шэрагу слоў-сугіпонімаў, якія ўдакладняюць яго значэнне кампанентам ‘стратэгічныя мэты ў сістэме лесавырошчвання’ і знаходзяцца на другой ступені канкрэтызацыі: *суцэльныя высечкі галоўнага карыстання*, *паступовыя высечкі галоўнага карыстання*, *выбарачныя высечкі галоўнага карыстання*, *камбінаваныя высечкі галоўнага карыстання*. На трэцяй ступені канкрэтызацыі ў гіпера-гіпанімічнай групе з гіперонімам *суцэльныя высечкі галоўнага карыстання* размешчаны шэраг сугіпонімаў: *суцэльналесасечныя палосныя высечкі*, *суцэльна-ўчастковыя (участковыя) высечкі*, *канцэнтраваныя высечкі*, *умоўна-суцэльныя высечкі*.

У залежнасці ад колькасці прымет, па якіх адбываецца канкрэтызацыя родавага наймення, даследчыкі адрозніваюць гіпера-гіпанімічныя групы з паралельнымі, паслядоўнымі і камбінаванымі структурамі. У гіпера-гіпанімічных групах з паралельнымі структурамі аднаму гіпероніму падпарадкоўваецца некалькі гіпанімічных падгруп, аб’яднаных па розных прыметах, тады як у паслядоўных структурах прасочваецца паслядоўнае падпарадкаванне ступеней канкрэтызацыі,

пры якім тэрміны папярэдняга ўзроўню з'яўляюцца родавымі для тэрмінаў наступнага. У камбінаваных структурах падгрупы відавых назваў спалучаюцца паралельнымі і паслядоўнымі сувязямі.

У сістэме лесагаспадарчых тэрмінаў можна вылучыць гіпера-гіпанімічныя групы з усімі трыма структурамі. У групах з **паралельнымі структурамі** адзін гіперонім аб'ядноўвае некалькі гіпанімічных падгруп па розных прыметах. Напрыклад, гіпероніму *від дрэвастой* падпарадкоўваюцца гіпанімічныя падгрупы, дыферэнцыраваныя па семантычных прыметах: 1) спосаб утварэння дрэвастой: *прыродны дрэвастой, штучны дрэвастой*; 2) паходжанне дрэвастой: *насенны дрэвастой, парасткавы дрэвастой, вегетатыўны дрэвастой*; 3) форма (колькасць ярусаў драўняных парод у дрэвастой): *просты дрэвастой, складаны дрэвастой*; 4) колькасць парод у дрэвастой: *чысты дрэвастой, мяшаны дрэвастой*; 5) узрост дрэвастой: *абсалютна аднаўзроставы дрэвастой, умоўна аднаўзроставы дрэвастой, рознаўзроставы дрэвастой, сярэднеўзроставы дрэвастой, жардзяк*; 6) прадуктыўнасць дрэвастой: *сярэднебанітэтны дрэвастой, нізкабанітэтны дрэвастой, непрадукцыйны дрэвастой*; 7) паўната дрэвастой: *высокапаўнотны дрэвастой, сярэднепаўнотны дрэвастой, нізкапаўнотны дрэвастой, рэдзіны*; 8) спеласць дрэвастой: *спелы дрэвастой, даспяваючы дрэвастой, перастойны дрэвастой*; 9) склад дрэвастой: *карэнны дрэвастой, вытворны дрэвастой*.

У групах з **паслядоўнымі структурамі** назіраем паслядоўнае падпарадкаванне ступеней канкрэтызацыі: тэрміны папярэдняга ўзроўню з'яўляюцца родавымі для тэрмінаў наступнага: *сяўба → сяўба ляснога насення → сяўба ляснога насення ў лясным гадавальніку → вузкарадовая сяўба ляснога насення ў лясным гадавальніку*. У такіх структурах колькасць прымет, неабходных для дыферэнцыяцыі паняцця, адваротна прапарцыянальная ступеньчатай іерархіі, г. зн. на кожным наступным узроўні семантычная структура тэрміна ўскладняецца мінімум адным дадатковым семантычным кампанентам. Родавыя і відавныя паняцці аб'яднаны не ў адно вялікае рода-відавое ўтварэнне, а ў некалькі гіпанімічных радоў на аснове дыферэнцыяльных прымет, кожная з якіх з'яўляецца падставай, з аднаго боку, для падзелу родавога паняцця на відавыя, а з другога – служыць аб'яднальным фактарам групы.

Часцей за ўсё ў сістэме лесагаспадарчых тэрмінаў фіксуецца парадыгмы з **камбінаванымі структурамі**, у якіх назіраецца спалучэнне паралельных і паслядоўных структур. Напрыклад, тэрміны мікрагрупы «*віды драўніны*» ўтвараюць парадыгмы з паралельнымі структурамі (*драўніна дзелава – драўніна дрывяная; драўніна ліквідная – драўніна неліквідная; драўніна абсалютна сухая – драўніна наветрана сухая – драўніна*

*пакаёва сухая; драўніна буйнаслаёвая – драўніна дробнаслаёвая*), а таксама з паслядоўнымі структурамі (*драўніна мадыфікаваная → драўніна мадыфікаваная поліўрэтанамі; драўніна дзелава → драўніна дзелава дробная*).

У беларускай тэрміналогіі лясной гаспадаркі зафіксаваны фармальна-семантычныя і ўласна семантычныя гіпанімічныя сувязі. Тэрміны, аб'яднаныя **фармальна-семантычнымі** гіпанімічнымі адносінамі, утвараюцца з дапамогай далучэння да гіпероніма дапасаваных і недапасаваных азначэнняў і ўяўляюць сабой складаныя намінацыі, дзе родавыя тэрміны выконваюць функцыю цэласных кампанентаў, а прыметнікі, дзеепрыметнікі і назоўнікі (з прыназоўнікамі або без іх) адыгрываюць ролю лексічных сродкаў выражэння гіпера-гіпанімічных адносін. У выніку ўдакладнення значэння гіпероніма адбываецца звужэнне семантыкі ў напрамку гіперонім → гіпонім: *лес → вечназялёны лес, драбналісты лес, шыркалісты лес, арэжавы лес, піхтавы лес, ядлоўцавы лес, водаахоўны лес, рэкрэацыйны лес* і інш. Пералічаныя тэрміны звязаны не толькі семантычна, але і фармальна, бо ўтрымліваюць агульны элемент – назоўнік *лес*, прыметнікі ж фармальна выражаюць дыферэнцыяльныя семы. **Уласна семантычныя** гіпанімічныя сувязі ўзнікаюць тады, калі адносіны гіпонімаў выяўляюцца на ўзроўні сем і не ўтрымліваюць фармальных адрозненняў (новыя дадзеныя аб родавым паняцці выражаюцца новай лексмай): *лес → дубняк, грабняк, ліпняк, сасняк*.

У звязцы з гіпера-гіпанімічнымі адносінамі ёсць усе падставы разглядаць **тэрміналагічную антанімію**. Для аўтараў шматлікіх работ па тэрмінах-антонімах асноўным тэарэтычным пасылам стала палажэнне, сфармуляванае В. П. Даніленкам аб тым, што антанімія ўласціва лексікону мовы навукі не менш, а нават больш, чым агульналітаратурнай мове [11, с. 79]. Антонімы ў тэрміналогіі большасць лінгвістаў ацэньваюць як станоўчую з'яву, якая выступае адной з найважнейшых катэгорый сістэмнай арганізацыі лексікі, адыгрывае значную ролю ў вызначэнні месца паняцця ў сістэме пэўнай навуковай галіны ведаў. У беларускамоўнай тэрміналогіі лясной гаспадаркі тэрміны-антонімы ў залежнасці ад тыпу супрацьлегласці падзяляюцца на некалькі відаў:

1) кантрадыкторныя антонімы (абазначаюць проціпастаўленне прадметаў, прымет, з'яў; сярэдні член не можа быць уключаны ў антанімічны рад): *ранняя драўніна – позняя драўніна, ліквідная драўніна – неліквідная драўніна, клетка жывая – клетка мёртвая*;

2) кантрарныя антонімы (абазначаюць супрацьпастаўленасць прадметаў, прымет, працэсаў, адносін; дапускаюць наяўнасць сярэдняга члена парадыгмы, г. зн. слова з нейтральнай афарбоўкай,

ад якога бяруць адлік пазітыўны і негатыўны члены): *мінусавое дрэва – нармальнае дрэва – плюсавае дрэва, вузкалесасечная высечка – сярэднелесасечная высечка – суцэльналесасечная высечка*;

3) вектарныя антонімы (абазначаюць рознакіраваныя дзеянні, рухі або прыметы): *склад верхні – склад ніжні, верхавое балота – нізіннае балота, верхавы пажар – нізавы пажар, арашэнне лясных зямель – асушэнне лясных зямель, высакаствольная гаспадарка – нізкаствольная гаспадарка, караткамерны сартымент – даўгамерны сартымент*.

У межах аналізуемай тэрмінасістэмы рэалізуецца антанімія лексічнага і словаўтваральнага тыпаў. Асаблівасцю функцыянавання ў лесагаспадарчай тэрміналогіі беларускай мовы антонімаў лексічнага тыпу з’яўляецца тое, што колькасць пар, дзе ў антанімічныя адносіны ўступае аднаслоўны тэрмін, нешматлікая: *даўгаццё – караццё, мутацыя – мадыфікацыя*. Абсалютная большасць антанімічных адзінак дадзенага тыпу – кампаненты складаных найменняў: *абалона вузкая – абалона шырокая, абзол востры – абзол тупы, прадукцыйнасць першасная – прадукцыйнасць другасная, першасныя шкоднікі – другасныя шкоднікі, дамінантнае дрэва – прыгнечанае дрэва, натуральны лес – штучны лес*.

Антонімы словаўтваральнага тыпу ўзнікаюць шляхам:

1) выкарыстання частак тэрмінаў-кампазітаў (у тым ліку ў кампанентах састаўных найменняў): *голанасенныя – пакрытанасенныя, грузаадпраўшчык – грузаатрымальнік, святлолюбівая парода – ценелюбівая парода, расліна шматгадовая – расліна аднагадовая, сартымент буйнамерны – сартымент танкамерны, мяккалістыя пароды – цвёрдалістыя пароды*;

2) чаргавання наяўнасці прэфікса з яго адсутнасцю (у тым ліку ў кампанентах састаўных найменняў): *пірэны – антыпірэны, культывацыя – рэкультывацыя, піламатэрыял абразны – піламатэрыял неабразны, плошчы лясныя – плошчы нелясныя, дзелавая драўніна – недзелавая драўніна, жывая прырода – нежывая прырода*.

Ідэальныя тэрмінасістэмы характарызуюцца ўзаемаадназначнай адпаведнасцю паміж тэрмінам і паняццем, што пазбаўляе тэрміналогію магчымасці развіваць сінанімію і варыянтнасць. Аднак у рэальных тэрміна-сістэмах з’явы, калі для намінацыі і дэфініцыі навуковага паняцця выкарыстоўваецца некалькі тэрміналагічных адзінак і іх варыянтаў, нярэдка [12, с. 25]. Калі існаванне сінонімаў у агульналітаратурнай мове апраўдана і пажадана, то наяўнасць сінаніміі ў тэрміналогіі выклікае ў большасці даследчыкаў адмоўнае стаўленне, разглядаецца як тэрміналагічная празмернасць (Ахманав В. С., Даніленка В. П.,

Куціна Л. Л., Капанадзэ Л. А., Лотэ Д. С., Коршунаў Э. І.). Сапраўды, абазначэнне аднаго паняцця некалькімі тэрмінамі ўскладняе запамінанне, стварае пэўныя перашкоды для ўзаемаразумення спецыялістаў, але нельга не прымаць да ўвагі, што тэрміны з’яўляюцца часткай лексічнай сістэмы і падпарадкоўваюцца яе законам. Даследчыкі адзначаюць розныя фактары распаўсюджвання тэрміналагічнай сінаніміі: развіццё навукі, якое суправаджаецца з’яўленнем новых паняццяў і жаданнем даць кожнаму паняццю найбольш дакладную намінацыю; наяўнасць устарэлых назваў, якія функцыянуюць паралельна з новымі; паралельнае ўжыванне запазычанага (інтэрнацыянальнага) і спрадвечнага тэрмінаў і інш.

У структурным плане ў беларускамоўнай лесагаспадарчай тэрміналогіі вылучаюцца тры **віды сінанімічных адносін**:

1) лексічная сінанімія (сінанімія слоў): *абводак – абрыс, суніца – паземка, нагной – кампост, тапор – сякера, трэска – шчэпка, пажарышча – смаль, паглыннанне – убіранне, вязанка – бярэмя*;

2) лексіка-сінтаксічная сінанімія (сінанімія слоў і словазлучэнняў): *рабінія – белая акацыя, марозіна – марозная шчыліна, ралля – ворная зямля, асмолак – смаляк пнёвы, махавік – махавое кола, попельца – мучністая раса*;

3) сінтаксічная сінанімія (сінанімія словазлучэнняў): *паразітныя грыбы – патагенныя грыбы, складскія грыбы – штабельныя грыбы, канал для асушкі – асушальны канал*.

Лексічная сінанімія ўзнікае пры паралельным выкарыстанні: 1) спрадвечна беларускага слова і запазычанага наймення: *водаўборлівасць – гігра-скапічнасць, корнягрыб – мікарыза, камедзеячэнне – гамоз, сумка (грыбная) – аск, выцяг – тралёўка, драўніна – ксілема*; 2) некалькіх запазычаных слоў: *бусоль – компас, сорт – гатунак*; 3) некалькіх спрадвечна беларускіх слоў: *ляшчына – арэшнік, засечка – зарубка, лесасека – дзялянка, сасняк – хвойнік, выгіб – выгін, зазор – шчыліна, шчарбіна – зазубіна, парастак – атожылак, спілаваць – зрэзаць*.

Лексіка-сінтаксічная сінанімія прадстаўлена некалькімі відамі: 1) спрадвечна беларускае слова – словазлучэнне: *імішара – мохавае балота, луціца – абалоністая хвоя, ясеннік – ясеневы лес, сасоннік – сасновы лес, друкар – вялікі яловы караед, слонік – вялікі хваёвы даўганосік*; 2) запазычанае слова – словазлучэнне: *трехамікоз – галандская хвароба ільмавых, біяморфа – жыццёвая форма раслін*.

Сінтаксічная сінанімія вызначаецца семантыка-сінтаксічнай мадэллю словазлучэнняў і рэалізуецца ў састаўных тэрмінах: 1) з аднолькавым ядзерным кампанентам: *паразітныя грыбы – патагенныя грыбы, вал для сяўбы – вал сявальны, высечка ў пені – высечка суцэльная, адрэз*

у камлі – ніжні адрэз; 2) з аднолькавым залежным кампанентам: *вылучэнне дрэвастанаў – выдзел дрэвастанаў, гонкасць дрэва – поўнадрэўнасць дрэва*.

**Варыянтнасць** у беларускай лесагаспадарчай тэрміналогіі, у параўнанні з сінаніміяй, прадстаўлена меншай колькасцю тэрмінаадзінак. Тэрміны-варыянты адрозніваюцца асобнымі фанемамі, месцам націску, марфалагічным значэннем, словаўтваральным элементам, сінтаксічнай будовай. Зафіксаваныя тэрміны-варыянты можна падзяліць на некалькі відаў: фанетыка-фанематычныя, акцэнтуючыя, марфалагічныя, словаўтваральныя.

Фанетыка-фанематычныя варыянты – гэта гукавыя разнавіднасці тэрміна, тоесныя па марфемным складзе і граматычнай характарыстыцы. Як правіла, узнікненне фанетыка-фанематычных варыянтаў абумоўлена суіснаваннем розных падыходаў да адаптацыі запазычаных адзінак: *шархебель – шархубель, холабазіяміцэты – голабазіяміцэты, гель – жэль, кальцафілы – кальцафіты, мікарыза – мікарыдза*.

Акцэнтуючыя варыянты – гэта разнавіднасці тэрміна, якія адрозніваюцца месцам націску: *лісьце’ – лі’сце, со’кал – сако’л, зме’шаны (дрэвастой) – змяша’ны (дрэвастой)*.

Марфалагічныя варыянты – гэта разнавіднасці тэрміна з варыянтнымі граматычнымі формамі на ўзроўні роду або ліку: *парубка* (ж. р.) – *поруб* (м. р.), *нараст* (м. р.) – *нарасць* (ж. р.), *прасека* (ж. р.) – *просек* (м. р.), *эпідэрма* (ж. р.) – *эпідэрміс* (м. р.), *сучча* (адз. л.) – *сукі* (мн. л.), *карэнне* (адз. л.) – *карані* (мн. л.), *парасць* (адз. л.) – *парасткі* (мн. л.).

Пад словаўтваральнымі варыянтамі навукоўцамі разумеюцца «семантычна тоесныя моўныя формы, якія характарызуюцца агульнасцю каранёвай марфемы і адрозненнем семантычна суадносных афіксальных марфем – прэфіксаў і суфіксаў» [13, с. 519]. У шэрагу карэлятыўных тэрміналагічных пар часцей назіраецца семантычная нейтралізацыя суадносных суфіксальных марфем: *дзёран – дзярніна, верхавіна – вяршыня, ваічэнне – vascaванне, густата – гушчыня, чысціня – чыстата, абразанне – абрэзванне, адтаванне – адтайванне, абалонны – абалоністы, драбіць – драбніць*. Прэфіксальны падтып, звязаны з карэляцыямі прыставак (або іх спалучэнняў), сустракаецца радзей. Раўназначныя прэфіксы могуць адрознівацца генетычна (*гіперпаразіты – звышпаразіты*), а могуць быць спрадвечнымі (*абчэсаны – ачэсаны, бяздзейны – нядзейны, ухіл – нахіл – схіл*).

Праблема тэрміналагічнай **полісеміі** ў сучаснай лінгвістыцы не мае адназначнага рашэння і звязана з наяўнасцю двух супрацьлеглых поглядаў на прыроду тэрміна. Адны вучоныя лічаць, што тэрміналагічная лексіка не існуе ізалявана

ад агульналітаратурнай мовы, а з’яўляецца яе часткай, таму цалкам натуральна тое, што ў ёй фіксуецца такая лексіка-семантычная з’ява, як полісемія, калі ў аднаго і таго ж слова без змены знешняй формы развіваюцца некалькі семантычных варыянтаў. Прыхільнікі іншага пункта гледжання прыпісваюць тэрміну прымету адназначнасці. Так, на думку В. П. Даніленкі, тэрмін уяўляе сабой «адзін знак, якому адпавядае адно паняцце» [11, с. 36]. Вельмі катэгарычна на гэты конт выказалася А. М. Талікіна: «У тэрміналагічнай сістэме ў адпаведнасці з агульнай семантычнай заканамернасцю прынцыпіяльна выключаюцца адносіны аманіміі і полісеміі (адзін знак – адно абазначэнне)» [6, с. 58]. Б. М. Галавін і Р. Ю. Кобрын, характарызуючы полісемію як негатыўную з’яву ў тэрміналогіі, адзначалі, што мнагазначнасць з’яўляецца «адным з фактараў, якія ўскладняюць камунікацыю» [7, с. 48].

Аднак моўная практыка даказвае, што ў прафесійным маўленні поўнасцю пазбавіцца ад полісеміі не ўдаецца. Яе наяўнасць вучонымі тлумачыцца «расслаеннем значэнняў у залежнасці ад ужывання слова ў розных галінах ведаў» [14, с. 124], уласцівасцю тэрміна функцыянаваць у мове з розным аб’ёмам семантыкі [15], прыватнай дзейнасцю чалавека, у працэсе якой «адбываецца ўзаемная «падгонка» элементаў мовы ў абазначаных імі элементах сітуацыі» [16, с. 262], рэалізацыяй закону моўнай эканоміі. Даследчык Татарынаў В. А. адзначаў: «Пры намінацыі тэрмінам іншага дэнатата (аб’екта, паняцця) узнікае новае значэнне ў таго ж тэрміна, развіваецца полісемія. Змена межаў семантыкі тэрміна, узнікненне новых значэнняў – заканамерная з’ява тэрміналогіі, якая развіваецца <...>. Калі за тэрмінам усталяваць раз і назаўсёды дадзены аб’ём, то будзе закансервавана і выражаемае гэтым тэрмінам паняцце. Семантычная вызначанасць тэрміна разумеецца не ў сэнсе яе зацасцяненасці, а ў сэнсе пастаяннага ўдакладнення аб’ёму паняцця, абазначанага тэрмінам» [4, с. 8].

У беларускамоўнай лесагаспадарчай тэрміналогіі выдзяляюцца мнагазначныя адзінкі, якія выходзяць за межы спецыяльных галін ведаў, міжсістэмныя (міжгаліновыя), а таксама ўнутрысістэмныя (унутрыгаліновыя) полісеманты.

Наяўнасць полісемантаў, якія **выходзяць за межы спецыяльных галін**, абумоўлена тым, што многія лесагаспадарчыя тэрміны былі ўтвораны шляхам спецыялізацыі значэнняў агульнаўжывальных слоў: *лес, дрэва, кара, ствол, пень, крона, gleба, мох, грыб, хмызняк, балота, гняздо, верасняк, дубняк, грабняк, гай, бор, галіна, лапка, гронка, атожылак, куст*.

Тэрміналогія лясной гаспадаркі таксама ілюструе актыўнасць метафарызацыі як спосабу тэрмінаўтварэння. У якасці прыкладу полісемантаў,

спецыяльнае значэнне якіх было сфарміравана на аснове метафарычнага пераносу значэнняў агульнаўжывальных слоў, можна прывесці наступныя: *мазаіка* ‘нераўнамернасць афарбоўкі лісця’ (параўнаем з агульнаўжывальным *мазаіка* ‘твор мастацтва альбо малюнак, зроблены шляхам зборкі невялікіх кавалкаў шкла’); *крупы* ‘цвёрдыя ападкі ў выглядзе дробных часцінак з празрыстай ледзяной абалонкай або непразрыстых круглаватых снежных матава-белых часцінак дыяметрам каля 2–5 мм’ (параўнаем з агульнаўжывальным *крупы* ‘харчовы прадукт, які складаецца з сцэльных ці драбнёных зерняў розных культур’); *апёк* ‘пашкоджанне раслін, выкліканае дзеяннем сонечных прамянёў, кантраснымі тэмпературамі, некаторымі грыбамі, бактэрыямі, пестыцыдамі (параўнаем з агульнаўжывальным *апёк* ‘пашкоджанне цела агнём, сонцам, радыяцыяй ці чым-небудзь іншым гарачым, пякучым’); *пасынак* ‘гэта другая вяршыня дрэва, якая адмерла ці адсталала ў росце’ (параўнаем з агульнаўжывальным *пасынак* ‘няродны сын’); *покрыва* (расліннае) ‘сукупнасць раслінных згуртаванняў пэўнага ўчастка’ (параўнаем з агульнаўжывальным *покрыва* ‘верхні слой, які пакрывае што-небудзь’); *подсціл* ‘злежаны на паверхні глебы слой адмерлых і апалых частак раслін – лісця, пладоў, кветак, кары і невялікіх галін’ (параўнаем з агульнаўжывальным *подсціл* ‘тое, што падаслана, падкладзена пад што-небудзь’).

Да *міжсістэмных* тэрмінаў-полісемантаў адносяцца тыя, якія выкарыстоўваюцца ў розных спецыяльных галінах ведаў, але аб’яднаны наяўнасцю прамой або апасродкаванай сувязі паміж значэннямі [17, с. 82]. Напрыклад, тэрмін *фармацыя* ў лесаводстве ўжываецца са значэннем ‘групы раслін, якія характарызуюцца адным ці некалькімі агульнабіялагічнымі відамі’, а ў геалогіі мае значэнне ‘сукупнасць генетычна звязаных горных парод аднаго часу і спосабу ўтварэння’ (у значэннях дадзенага полісеманта прасочваецца абазначэнне падабенства па паходжанні). Тэрмін *эміграцыя* ў лесаводстве зафіксаваны са значэннем ‘масавае высяленне жывёл са звыклых месцаў пражывання’, а ў грамадазнаўчых навуках ужываецца са значэннем ‘перасяленне людзей з радзімы ў іншую краіну па эканамічных, палітычных, рэлігійных і іншых прычынах’ (у значэннях полісеманта прысутнічае абазначэнне перасялення са звыкллага месца). Тэрмін *марфалогія* (лесу) у лесаводстве мае значэнне ‘навука пра будову лесу, асноўныя кампаненты лясной экасістэмы’, а ў мовазнаўстве тэрмін *марфалогія* абазначае ‘навуку пра часціны мовы, іх граматычныя катэгорыі, формамяненне і словаўтварэнне’ (у значэннях полісеманта прысутнічае абазначэнне асаблівасцей будовы, формы).

Існаванне *ўнутрысістэмнай* полісеміі ў тэрміналогіі лясной гаспадаркі звязана з развіццём навукі пра лес. З’яўленне новых ведаў нярэдка цягне за сабой пашырэнне семантычнай структуры існуючых тэрмінаў. Адным з асноўных фактараў з’яўлення мнагазначнасці ў лесагаспадарчай тэрміналогіі з’яўляецца метанімічны перанос, калі новыя значэнні фарміруюцца на аснове сумежнасці:

– *працэсу (дзеяння) і месца дзеяння: высечка:*

1) ‘працэс спілоўвання або зразання дрэў і вывазу іх з лесу’; 2) ‘лясная пляцоўка, на якой дрэвастой высечаны, а маладыя дрэвы яшчэ не ўтварылі полаг’;

– *працэсу (дзеяння) і колькаснага выніку дзеяння (‘колькасць прадукту’): прырост (біямасы, драўніны, дрэў):*

1) ‘павелічэнне ў колькасці адносінах (біямасы, драўніны, камбіяльнага слою)’; 2) ‘велічыня, на якую змяняецца запас біямасы, драўніны, камбіяльнага слою’;

– *працэсу (дзеяння) і якаснага выніку дзеяння (‘стан’): паляганне:*

1) ‘прыгібанне травяністых раслін да зямлі’; 2) ‘хвароба раслін, якая праяўляецца пажаўценнем і прыгібаннем іх да зямлі’;

– *дзеінасці і навуковай дысцыпліны: лесаводства:*

1) ‘галіна гаспадарчай дзейнасці па вырошчванні, доглядзе, рацыянальным выкарыстанні і ахове лясоў’; 2) ‘навука, якая распрацоўвае тэхніку і тэхналогію вырошчвання лесу ў розных прыродных і вытворча-эканамічных умовах, тэорыю і практыку высечак лесу ў мэтах яго выкарыстання і ўзнаўлення, вырошчвання высокапрадукцыйных насаджэнняў’;

– *аб’екта даследавання і навуковай дысцыпліны: лясная культура:*

1) ‘насаджэнні, створаныя пасевам або пасадкай драўнінных і хмызняковых парод’; 2) ‘навуковая дысцыпліна, якая вывучае і распрацоўвае тэорыю і практыку штучнага аднаўлення лесу’;

– *расліны і плада гэтай расліны: журавіны, суніцы, чарніцы, брусніцы, маліны;*

– *дрэва і драўніны гэтага дрэва: ліпа, дуб, бяроза, граб;*

– *сукупнасці аб’ектаў і адзінкавага аб’екта: арганізм:*

1) ‘від жывога’; 2) ‘асобны элемент аднастайнага жывога рэчыва як сукупнасці, якая ўдзельнічае ў геахімічных працэсах’ і інш.

З’ява *тэрміналагічнай аманіі* сучаснымі лінгвістамі тлумачыцца па-рознаму. Мы зыходзім з таго, што асноўным крытэрыем, які дазваляе адрозніць аманію ад полісеміі ў тэрміналогіі, як і ў агульналітаратурнай лексіцы, з’яўляецца адсутнасць ці наяўнасць сувязі паміж семамі тэрміналагічных адзінак. Паміж значэннямі тэрмінаў-аманімаў няма ніякай прамой ці апасродкаванай сувязі, яны абазначаюць розныя прадметы пазамоўнай рэчаіснасці. У параўнанні з полісеміяй аманімія ў беларускай лесагаспадарчай тэрміналогіі

не атрымала пашырэння. Зафіксаваны нешматлікія прыклады лесагаспадарчых тэрмінаў, якія ўступаюць у аманімічныя адносіны: *пасека* – ‘высечаная дзялянка лесу’ (у лясной гаспадарцы) і *пасека* – ‘спецыяльна абсталяванае месца, дзе ўтрымліваюцца меданосныя пчолы’ (у бортніцтве); *рэдзіна* ‘тып лесу, які характарызуецца адноснай невыскай шчыльнасцю дрэў, якія стаяць адно ад аднаго на значнай адлегласці і не ўтвараюць самкнутага ляснога полага’ (у лясной гаспадарцы) і *рэдзіна* ‘сетка ў масцы ад пчол’ (у бортніцтве).

**Заклучэнне.** Такім чынам, найбольш значнымі ў структуры тэрмінасістэмы лясной гаспадаркі з’яўляюцца гіпера-гіпанімічныя адносіны, якія выражаюць іерархічнасць, узаемасувязь і ўзаемаабумоўленасць лесагаспадарчых паняццяў. Галоўныя функцыі гіпонімаў – сістэматызацыя тэрмінаў і тлумачэнне значэнняў. Антанімічныя адносіны – адна з найважнейшых праяў сістэмнасці ў тэрміналогіі. У лесагаспадарчай тэрміналогіі прысутнічаюць два тыпы антонімаў: лексічныя (рознакаранёвыя) і словаўтваральныя (аднакаранёвыя). Сінанімія і варыянтнасць у лесагаспадарчай тэрміналогіі – з’ява, якая сведчыць пра фарміраванне, развіццё і ўдасканаленне тэр-

мінасістэмы. Полісемія ў тэрміналогіі лясной гаспадаркі – з’ява, абумоўленая як экстралінгвістычнымі, так і інтралінгвістычнымі прычынамі. Можна канстатаваць, што ў тэрміналогіі лясной гаспадаркі функцыянуюць мнагазначныя тэрміны, якія выходзяць за межы спецыяльных галін ведаў, міжсістэмныя, а таксама ўнутрысістэмныя полісеманты. У даследуемай тэрмінасістэме найбольш развіта катэгарыяльная мнагазначнасць, заснаваная на метанімічных (строга лагічных) адносінах. Аманімія ў межах тэрміналагічнай лексікі можа быць ахарактарызавана як міжсістэмная з’ява (аманімія розных слоў як сістэмных адзінак розных функцыянальных сістэм мовы) і як міжнавуковая аманімія (аманімія розных тэрмінаў як прыналежнасці тэрмінасістэм розных падмоў). У мове лясной гаспадаркі з’ява аманіміі не мае значнага пашырэння. Вынікі праведзенага даследавання даюць магчымасць канстатаваць, што ў сучаснай беларускай лесагаспадарчай тэрміналогіі прадстаўлены розныя віды парадыгматычных адносін, рэалізацыя якіх, як правіла, вызначаецца месцам тэрміна ў тэрміналагічнай сістэме і яго сувяззю з абазначаемым аб’ектам або паняццем.

### Спіс літаратуры

1. Ходакова А. Г. Системная семантика термина. Анализ англоязычной терминологии Интернета. Саарбрюкен: LAP, 2011. 264 с.
2. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. М.: Юрайт, 2019. 303 с.
3. Крушевский Н. В. Очерк науки о языке // Хрестоматия по истории русского языкознания. М.: Высш. шк., 1973. С. 417–433.
4. Татарinov В. А. Лексико-семантическое варьирование терминологических единиц и проблемы терминографии: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. М., 1988. 24 с.
5. Куликова И. С., Салмина Д. В. Лингвистическая терминология в профессиональном аспекте. СПб.: Лань, 2020. 380 с.
6. Толикина Е. И. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. 1971. С. 57–67.
7. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах. М.: Высш. шк., 1987. 104 с.
8. Лотте Д. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории методики. М.: Наука, 1961. 158 с.
9. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. М.: ЛИБРОКОМ, 2009. 256 с.
10. Шумайлова М. С. Актуальные проблемы развития и функционирования терминологии Интернет в немецком языке: дис. ... канд. филол. наук. Омск, 2005. 193 с.
11. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. М.: Наука, 1977. 246 с.
12. Красней В. П. Аб сінонімах, дублетах і варыянтах у тэрміналогіі // Веснік БДУ. Сер. 4. 1995. № 1. С. 25–27.
13. Иванова Г. А. Словообразовательная вариантность и норма в метаязыке лингвистики // Вестник Нижегородского университета имени Н. И. Лобачевского. 2010. № 4 (2). С. 519–521.
14. Котелова Н. З. К вопросу о специфике термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. М.: Наука, 1970. С. 122–126.
15. Марчук Ю. Н. Основы терминографии. М.: ЦИИ МГУ, 1992. 76 с.
16. Гак В. Г. Лексическое значение слова // Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. С. 261–263.
17. Чистюхина С. Н. Межотраслевая полисемия в терминологической системе современного английского языка // Вестник Университета российской академии образования. Сер. Филология и журналистика. 2011. № 1. С. 80–83.

## References

1. Khodakova A. G. *Sistemnaya semantika termina. Analiz angloyazychnoy terminologii Interneta* [System semantics of the term. Analysis of English-language Internet terminology]. Saarbrücken, LAP Publ., 2011. 264 p. (In Russian).
2. Sosyur F. de. *Kurs obshchey lingvistiki* [General linguistics course]. Moscow, Yurayt Publ., 2019. 303 p. (In Russian).
3. Krushevskiy N. V. Essay on the Science of Language. *Khrestomatiya po istorii russkogo yazykoznaniiya* [Reader on the history of Russian linguistics]. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 1973, pp. 417–433 (In Russian).
4. Tatarinov V. A. *Leksiko-semanticheskoye var'irovaniye terminologicheskikh edinits i problemy terminografii. Avtoreferat dissertatsii kandidata filologicheskikh nauk* [Lexico-semantic variation of terminological units and problems of terminography. Abstract of thesis PhD (Philology)]. Moscow, 1988. 24 p. (In Russian).
5. Kulikova I. S., Salmina D. V. *Lingvisticheskaya terminologiya v professional'nom aspekte* [Linguistic terminology in a professional aspect]. St. Petersburg, Lan' Publ., 2020. 380 p. (In Russian).
6. Tolikina E. I. Some linguistic problems of studying the term. *Lingvisticheskiye problemy nauchno-tekhnicheskoy terminologii* [Linguistic problems of scientific and technical terminology], 1971, pp. 57–67 (In Russian).
7. Golovin B. N., Kobrin R. Yu. *Lingvisticheskiye osnovy ucheniya o terminakh* [Linguistic foundations of the doctrine of terms]. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 1987. 104 p. (In Russian).
8. Lotte D. *Osnovy postroyeniya nauchno-tekhnicheskoy terminologii. Voprosy teorii metodiki* [Fundamentals of constructing scientific and technical terminology. Questions of the theory of methodology]. Moscow, Nauka Publ., 1961. 158 p. (In Russian).
9. Leychik V. M. *Terminovedeniye: predmet, metody, struktura* [Terminology: subject, methods, structure]. Moscow, LIBROKOM Publ., 2009. 256 p. (In Russian).
10. Shumaylova M. S. *Aktual'nyye problemy razvitiya i funktsionirovaniya terminologii Internet v nemetskom yazyke. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk* [Current issues of the development and functioning of internet in the German language. Dissertation PhD (Philology)]. Omsk, 2005. 193 p. (In Russian).
11. Danilenko V. P. *Russkaya terminologiya. Opyt lingvisticheskogo opisaniya* [Russian Terminology. Experience of Linguistic Description]. Moscow, Nauka Publ., 1977. 246 p. (In Russian).
12. Krasney V. P. About synonyms, doublets and variants in terminology. *Vesnik BDU* [BSU Bulletin], series 4, 1995, no. 1, pp. 25–27 (In Belarusian).
13. Ivanova G. A. Word-formation variation and norm in the metalanguage of linguistics. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta imeni N. I. Lobachevskogo* [Bulletin of Nizhny Novgorod University named after N. I. Lobachevsky], 2010, no. 4 (2), pp. 519–521 (In Russian).
14. Kotelova N. Z. On the question of the specifics of the term. *Lingvisticheskiye problemy nauchno-tekhnicheskoy terminologii* [Linguistic problems of scientific and technical terminology]. Moscow, Nauka Publ., 1970, pp. 122–126 (In Russian).
15. Marchuk Yu. N. *Osnovy terminografii* [Terminography Basics]. Moscow, TsII MGU Publ., 1992. 76 p. (In Russian).
16. Gak V. G. Lexical meaning of the word. *Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'* [Linguistic encyclopedic dictionary]. Moscow, Bol'shaya Rossiyskaya entsiklopediya Publ., 1998, pp. 261–263 (In Russian).
17. Chistyukhina S. N. Interbranch polysemy in the terminological system of modern English. *Vestnik Universiteta rossiyskoy akademii obrazovaniya* [Bulletin of the University of the Russian Academy of Education], series Philology and Journalism, 2011, no. 1, pp. 80–83 (In Russian).

## Інфармацыя пра аўтара

**Русак Вольга Уладзіміраўна** – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры беларускай філалогіі. Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт (220006, г. Мінск, вул. Святлода, 13а, Рэспубліка Беларусь). E-mail: rusak@belstu.by

## Information about the author

**Rusak Vol'ga Uladzimirauna** – PhD (Philology), Associate Professor, Head of the Department of Belarusian Philology. Belarusian State Technological University (13a, Sverdlova str., 220006, Minsk, Republic of Belarus). E-mail: rusak@belstu.by

Пасмыніў 28.06.2024